

مضامین و قضایای بنیادین سیاست و مدیریت جهادی امیر مؤمنان علیه السلام در نهج البلاغه با استفاده از روش تحلیل مضمون^۱

سیدعلی اکبر افجه‌ای* / وحید خاشعی** / احمد فریبی*** / داود خزائی****

چکیده

مدیریت جهادی کلیدواژه‌ای نوظهور در دانش سازمان و مدیریت است که در مدت‌زمان کوتاهی، توجه صاحب‌نظران بسیاری را به خود جلب کرده است. از آنجاکه این مفهوم ریشه در فرهنگ اسلامی دارد، می‌تواند زمینه انتقال ظرفیت‌های موجود در پدیده «جهاد» به‌عنوان یک پدیده ریشه‌دار ایدئولوژیک را در فضای سازمان و مدیریت و نیز مدیریت سیاسی جامعه اسلامی فراهم کند. این سؤال مطرح است که باتوجه‌به در دسترس بودن نهج البلاغه به‌عنوان مهم‌ترین منبع دسترسی به بیانات امیر مؤمنان علیه السلام خصوصاً در دوران حاکمیت ایشان بر جامعه، آیا می‌توان مضامین و قضایای بنیادین مرتبط با سیاست و مدیریت جهادی ایشان را استخراج کرد. لذا

۱. مقاله برگرفته از رساله دکتری است.

*. استاد گروه مدیریت بازرگانی دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبایی (نویسنده مسئول).

.afjahi@atu.ac.ir

** . دانشیار گروه مدیریت بازرگانی دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبایی، .khashei@atu.ac.ir

*** . مدرس حوزه علمیه قم، .afarbeh53@gmail.com

**** . دانشجوی دکتری دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبایی، .davoodkhazaei_1@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۷/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۲/۱۸

هدف از این پژوهش، به دست آوردن مضامین و قضایای بنیادین سیاست و مدیریت جهادی در سیره و سخنان امیرمؤمنان علیه السلام در نهج البلاغه است تا بتواند معیاری فرازمانی و فرامکانی ارائه کند. در این پژوهش با استفاده از استراتژی پژوهش «مطالعه موردی» و ذیل آن، با به‌کارگیری روش «تحلیل مضمون»، با استفاده از نرم‌افزار تحلیل کیفی مکس کیودا، تمام متن نهج البلاغه در قالب ۵۲۵۵ کُد و در ده سطح تحلیل شد. یافته‌های این پژوهش، مضامین شکل‌گرفته‌ای در سطوح ده‌گانه هستند که ذیل سه بُعد «محیط امیرمؤمنان علیه السلام»، «ویژگی‌های ایشان» و «نظام سیاست و مدیریت جهادی» طبقه‌بندی شدند و شبکه مضامین منسجمی حول این موضوع به دست آمد. همچنین بیست‌ونه قضیه بنیادین توصیفی مبتنی بر این شبکه به دست آمد. به‌عنوان نتیجه نهایی پژوهش داده‌های به‌دست‌آمده از شبکه مضامین و قضایای بیست‌ونه‌گانه مبتنی بر آن در قالب سه بُعد، ده مؤلفه و سی‌ودو شاخص بازآرایی شدند.

کلیدواژگان: سیاست جهادی، مدیریت جهادی، امیرمؤمنان علیه السلام، نهج البلاغه، تحلیل مضمون

مقدمه

به قدمت پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بحث استفاده از مبانی مکتب اسلام در سیاست و مدیریت جامعه به‌عنوان یکی از ضروریات جامعه اسلامی که با آرمان‌های ویژه خود شکل گرفته است، به‌صورت جدی در مجامع علمی مطرح شده و طی این سال‌ها پژوهشگران گوناگونی درباره آن تلاش‌هایی انجام داده‌اند.

از طرف دیگر تحولات ایجادشده در کشورهای اسلامی دیگر و توجه آنها به سبک سیاسی، اقتصادی و مدیریتی جمهوری اسلامی ایران، همان‌قدر که فرصتی گران‌بهاست، هشداردهنده آن است که جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان پیشتاز این عرصه، نیازمند تولید و تکمیل پشتوانه‌های تئوریک برای ایجاد این قالب‌های جدید است؛ قالب‌هایی که در عین علمی بودن، با ایدئولوژی و فرهنگ خاص ملت‌های مسلمان منطقه نیز انطباق داشته باشند.

در این بین طرح شدن مفاهیم نوینی مانند «سیاست و مدیریت جهادی» به‌عنوان سبک خاصی از مدیریت اسلامی نیز، نیاز به پژوهش‌های جدیدی را ایجاد می‌کند.

از طرفی نوظهور بودن مفهوم «سیاست و مدیریت جهادی» همان قدر که یک فرصت برای پرورش آن فراهم می‌کند، به دلیل اینکه در منابع غیرفارسی چنین مفهومی اساساً وجود ندارد و در داخل کشور نیز این مفهوم قدمتی کمتر از یک دهه دارد، عمده مطالبی که در زمینه آن نگاشته شده، مطالب ژورنالیستی، تبلیغی و ترویجی بوده و غالباً تنها حول ضرورت و اهمیت موضوع بحث شده است. لذا در این پژوهش می‌کوشیم به قدر وسع، بخشی از این خلأ را پوشش دهیم.

امیرمؤمنان^{علیه السلام} به دلیل ویژگی‌های منحصر به فردشان، مورد توجه بسیاری از محققان سازمان و مدیریت قرار گرفته‌اند. ویژگی‌های خاصی که در این شخصیت بزرگ وجود دارد، ایجاد یک الگوی علمی مقبول و کاربردی را میسر می‌سازد. از طرفی برای افرادی که اعتقاد به امامت ایشان دارند، قول و فعل آن حضرت ملاک عمل است و مسیر صحیح را مشخص می‌کند. نیز به دلیل آنکه در بین ائمه^{علیهم السلام} هیچ‌یک به اندازه ایشان در سمت مدیریت مستقیم جامعه حضور نداشته و لذا فرصت کمتری برای ظهور دادن اقوال و رفتارهای مدیریت در بین آن حضرات بوده است، احتمالاً بهترین گزینه برای بررسی رفتارهای سیاسی و مدیریتی رهبران معصوم دینی، شخص امیرمؤمنان^{علیه السلام} است. لذا به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین منابع برای دستیابی به بنیان‌های سیاست و مدیریت جهادی، بررسی سیره و سخنان امیرالمؤمنین^{علیه السلام} به عنوان مدیر سیاسی - جهادی ایدئال است که بخش مهمی از این سیره و سخنان در کتاب شریف نهج البلاغه تبلور یافته است.

وجه امتیاز این پژوهش از پژوهش‌های مشابه چند امر است:

اولاً، در بیشتر پژوهش‌های مشابه، به تحلیل بخش کوچکی از کتاب نهج البلاغه اکتفا شده است، در صورتی که در این پژوهش با توجه به رویکرد جامع‌نگر آن، برای تحقق یک مطالعه موردی^۱ کامل، تمام عبارات‌های نهج البلاغه در قالب ۵۲۵۵ عبارت کدگذاری و تحلیل شده است؛

ثانیاً، تعهد به پردازش داده‌ها از طریق روش معتبر پژوهشی و با استفاده از ابزار نرم‌افزار تحلیل متن^۱ است که تحلیل ساختارمند متن حجیم نهج البلاغه را میسر می‌سازد؛ ثالثاً، در پردازش داده‌ها علاوه بر بُعد «سیاست و مدیریت جهادی»، ابعاد زمینه‌ای «محیط امیر مؤمنان (ع)» و «ویژگی‌های شخص امیر مؤمنان (ع)» نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند تا از این طریق بتوان فهم کامل‌تری از سبک مدیریت ایشان را در قالب مطالعه موردی به دست آورد. هدف اصلی در این پژوهش، دستیابی به مضامین و قضایای بنیادین سیاست و مدیریت جهادی، برگرفته از سبک مدیریت رهبر الهی دارای ویژگی معصومیت از خطا از یک متن معتبر است.

بنابراین، سؤال‌های این پژوهش عبارت‌اند از:

مضامین بنیادین سیاست و مدیریت جهادی در سیره و سخنان امیر مؤمنان (ع) در نهج البلاغه چیست؟

قضایای بنیادین مستخرج از این مضامین که در فهم سیاست و مدیریت جهادی امیر مؤمنان (ع) مؤثرند کدام‌اند؟

برای پاسخ‌گویی به این سؤالات، نیاز به استفاده از روش تحلیل مضمون برای تحلیل متن کتاب نهج البلاغه و دستیابی به مضامین بنیادین و در نتیجه شکل‌دهی قضایای بنیادین سیاست و مدیریت امیرالمؤمنین (ع) مستند به این متن خواهد بود.

ادبیات نظری و پیشینه پژوهش

باتوجه به آنچه از معنای جهاد مستفاد می‌شود، در یک معنای عام هرگونه تلاش مجدانه، ایثارگرانه و هدف‌دار، با هدف الهی که مستلزم مقابله با چالش‌هایی باشد، با هر وسیله‌ای که در اختیار انسان است (مال، جان، زبان و...) و در هر ساحتی (علمی، اجتماعی، سیاسی و...) می‌تواند مصداق «جهاد» باشد. از این‌رو، در ترکیب وصفی «سیاست و مدیریت جهادی»، کلمه «جهاد» وصف برای «سیاست و مدیریت» قرار گرفته است و

۱. در این پژوهش برای کدگذاری و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار مکس کیودا نسخه ۱۲ آنالیتیک پرو استفاده شده است.

درواقع نوع خاصی از آن را توصیف می‌کند. لذا وجود معیارهای مذکور در یک سبک کنش سیاسی و مدیریتی می‌تواند اقتضای جهادی بودن را در آن ایجاد کند. برای دستیابی به یک تبیین ابتدایی از ابعاد، شرایط، الزامات و دستاوردهای سیاست و مدیریت جهادی یکی از متقن‌ترین راه‌ها، مراجعه به سخنان منتشرشده از رهبر معظم انقلاب به‌عنوان اصلی‌ترین توسعه‌دهنده مفهوم سیاست و مدیریت جهادی و بررسی کلیدواژه‌های مرتبط با این موضوع در کلام ایشان طی سال‌های اخیر است. خلاصه این بررسی در جدول ۱، ذیل سه بُعد (شامل شش مؤلفه)، شرایط، الزامات و دستاوردها گردآوری شده است:

جدول ۱: دسته‌بندی کلیدواژه‌های مرتبط با سیاست و مدیریت جهادی به‌کاررفته

در کلام رهبر انقلاب طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶

ابعاد	مؤلفه‌ها	کلیدواژه‌ها در کلام رهبر
بُعد انگیزشی	نیت الهی	نیت الهی
	دور از انگیزه شخصی	بدون چشمداشت، دور از انگیزه شخصی
بُعد رویکردی	محوریت اولویت‌ها	محوریت اولویت‌ها
بُعد رفتاری	تلاش و پیگیری پر حجم	کار و تلاش، فعال، پرتحرک، مجاهدانه، انقلابی، کار فراوان، پر حجم، تلاش مضاعف، خستگی‌ناپذیر، پرکاری، شب و روز نشناختن، دنبال کار را گرفتن
	پر قدرت	پر قدرت
	پرهیز از دیوان‌سالاری	ترجیح مدیریت جهادی بر دیوان‌سالاری‌های فرسوده
شرایط	چالش خصمانه	چالش خصمانه
الزامات	مبتنی بر علم، تدبیر و برنامه	مبتنی بر علم و درایت، حرکت علمی، با برنامه، حرکت باتدبیر
	خودباوری	خودباوری، اعتماد به نفس
	اعتماد به کمک الهی	اعتماد به کمک الهی
دستاوردها	پیشرفت پایدار	پیشرفت پایدار
	اقتدار ملی	اقتدار ملی
	کیفیت کارها	کار با کیفیت
	حل مسائل	بازکننده گره‌ها، سامان امور

از طرف دیگر، آثار منتشر شده در این زمینه، از زاویه‌های متفاوتی به سیاست و مدیریت جهادی پرداخته‌اند که با دسته‌بندی آنها از حیث محتوا، می‌توان چهار رویکرد اصلی «اصول و مؤلفه‌های کلی سیاست و مدیریت جهادی»، «ویژگی‌های مدیر جهادی»، «دستاوردهای سیاست و مدیریت جهادی» و «مطالعه تطبیقی سیاست و مدیریت جهادی» را شناسایی کرد. در ادامه نمونه‌هایی برجسته از این چهار رویکرد را گزارش می‌کنیم.

رویکرد تبیین اصول و مؤلفه‌های کلی سیاست و مدیریت جهادی

اصلی‌پور (۱۳۹۵: ۲۰۶) از پژوهشگرانی است که در پژوهش خود رویکرد تبیین اصول و مؤلفه‌های کلی مدیریت جهادی را پیگیری می‌کنند. وی پس از دسته‌بندی اصول استخراج شده خود از منابع نقلی اسلامی در چهار دسته، از تحلیل داده‌های مصاحبه با خبرگان هشت قضیه تئوریک استخراج می‌کند. وی همچنین به تطبیق نظریه داده‌بنیاد مدیریت جهادی که بدان دست یافته است با مدل‌های متعارف علم مدیریت می‌پردازد.

در پژوهشی دیگر، پایان‌نامه علی اصغرزاده رومیانی (۱۳۹۴: ۱۸۶-۱۸۷) با عنوان تحلیل سیستمی سبک مدیریت جهادی، دو دسته از ویژگی‌های عام (ویژگی‌های مشترک این سبک با سبک‌های دیگر مدیریت) و ویژگی‌های خاص (تمایلات و ویژگی‌های فردی، رویکرد ساختاری ارزشی، رویکرد ارتباطاتی باز و اولویت دادن به مسائل معنوی و ارزشی) را معرفی می‌کند.

محمدزاده (۱۳۹۳: ۲۱) نیز مؤلفه‌های مدیریت جهادی را در چهار مورد خدمتگزاری، پاسخ‌گویی، شفافیت و تکیه بر علم استخراج کرده است.

همچنین خاشعی (۱۳۹۵: ۱، ۱۳ و ۱۶) در مقاله‌ای با عنوان «کاوشی در مؤلفه‌های مدیریت جهادی با الهام از فرهنگ جهادی انقلاب اسلامی»، با استفاده از روش مطالعه موردی، به دنبال استخراج ابعاد مدیریت جهادی از طریق مطالعه تجربیات موفق انقلاب اسلامی است.

احمدزاده و دیگران (۱۳۹۶: ۱۹-۶۴) نیز در کتاب چهارجلدی درآمدی بر مدیریت جهادی پس از نقد برخی متون موجود مدیریت اسلامی و مدیریت متداول که از آن به مدیریت ترجمه‌ای تعبیر کرده‌اند، مؤلفه‌های مدیر، مدیریت و سازمان جهادی را برشمرده و در هر یک از آنها به شواهدی از کلام و سیره امیر مؤمنان علیه السلام در نهج البلاغه، سیره نبوی،

روش امام خمینی[ؑ] و رهبر معظم انقلاب و نیز الگوی رفتاری بیش از شصت فرمانده شهید انقلاب اسلامی و دفاع مقدس تمسک کرده‌اند.

رویکرد بررسی ویژگی‌های مدیر جهادی

این رویکرد مشابه رویکرد «صفات مشخصه» در طبقه‌بندی تئوری‌های رهبری است. لطیفی، فرهمند و صالحی (۱۳۹۳: ۲۵-۱) با همین رویکرد و با روش توصیفی تحلیلی، ابتدا مؤلفه‌های شایستگی مدیران جهادی را در مطالعات کتابخانه‌ای خود به دست آورده و سپس با طراحی پرسش‌نامه و ارائه آنها به برخی مدیران و فعالان مدیریت جهادی، الگوی شایستگی مدیران جهادی را بر اساس مدل ساختاری-تفسیری طراحی کرده‌اند.

همچنین گنجعلی، بیدی و علی شیری (۱۳۹۳: ۱)، در پژوهشی با عنوان «شایستگی‌های مدیریتی مدیران جهادی؛ تحلیلی داده‌بنیاد» با بهره‌گیری از الگوهای روش پژوهش کیفی برای ترکیب یافته‌ها، برای کشف مفاهیم مرتبط با شایستگی مدیریتی مدیران جهادی تلاش کرده‌اند. نمونه‌ای دیگر از این رویکرد در بررسی مدیریت جهادی، پایان‌نامه حسینعلی خادمی (۱۳۹۴: ۱۵۷) با عنوان تأثیر ویژگی‌های رهبر در مدیریت جهادی بر عملکرد مدیران رسانه‌ای است. در پژوهش وی تأثیر سه ویژگی ایثارگری، ولایت‌محوری و قناعت‌مدیر جهادی بر عملکرد مورد تأیید قرار گرفته و تأثیر سه مؤلفه مردمی بودن، هوش معنوی و تفکر راهبردی مورد تأیید قرار نگرفته است.

رویکرد بررسی دستاوردهای سیاست و مدیریت جهادی

دو پایان‌نامه با رویکرد «بررسی دستاوردهای مدیریت جهادی» منتشر شده است. در یکی از آنها با عنوان تأثیر مدیریت جهادی بر اثربخشی سازمانی ذاکری قزآنی (۱۳۹۳: ۲۱۵) بر اساس مبانی نظری، مؤلفه‌های هریک از ابعاد رهبر، پیرو و زمینه معنوی را استخراج، و با روش دلفی، میزان موافقت خبرگان با آنها را بررسی کرده است. در پایان‌نامه دیگر، حمیدرضا محمدی سیاهبومی (۱۳۹۵: ۱۱۳-۱۱۴) تحقق اقتصاد مقاومتی را در گرو مدیریت جهادی دانسته و معتقد است متناسب با ساختارها و امکانات موجود در کشور و با انجام دادن حرکتی جهادی می‌توان گام‌های مؤثری در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی برداشت.

رویکرد مطالعه تطبیقی سیاست و مدیریت جهادی

رویکرد دیگر در مطالعات سیاست و مدیریت جهادی که در مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، وابسته به شهرداری تهران دنبال شده است، مطالعه تطبیقی مدیریت جهادی با مدل‌های مدیریتی کشورهای دیگر است. در این رویکرد چهار اثر به صورت کتاب منتشر شده است که در آنها سبک مدیریتی کشورهای آلمان، ژاپن، چین و برخی کشورهای جنوب شرقی آسیا (کره جنوبی، تایوان و مالزی) مورد بررسی قرار گرفته و آن بخش از سبک مدیریتی این کشورها که با سبک مدیریت جهادی قرابت دارد مورد توجه واقع شده است.

برای جمع‌بندی می‌توان گفت بسیاری از تلاش‌های علمی در زمینه سیاست و مدیریت جهادی، از اشکالاتی مشترک و مشابه رنج می‌برند که عمدتاً اشکالات روشی است. به نظر نگارنده مهم‌ترین اشکال موجود در این تلاش‌های پژوهشی، عدم پابندی قاطع به روش پژوهش معتبر در دستیابی به یافته‌ها و عدم اهتمام به مستند کردن یافته‌ها و تکیه بر برداشت‌های ذهنی اعتبارسنجی نشده است.

روش‌شناسی

در این پژوهش، استراتژی تحقیق، مطالعه موردی است که برای تحقق آن، از روش تحلیل مضمون متن نهج البلاغه استفاده می‌شود. یک انتخاب مهم آن است که آیا کدگذاری به عنوان فن تقلیل داده‌ها در تحلیل مضمون، در برگیرنده تمام عبارات‌های متن نهج البلاغه باشد یا آنکه صرفاً عباراتی که مرتبط با مدیریت حضرت بر جامعه است مانند نامه ۵۳، کدگذاری و تحلیل شود؟

دو مسئله، ترجیح را به سمت انتخاب کل متن سوق می‌دهد: اول آنکه استراتژی این پژوهش مطالعه موردی است و در مطالعه موردی، علاوه بر توجه به مسئله محوری پژوهش، به «بستر» و «مورد» نیز پرداخته می‌شود و لذا نمی‌توان تنها به عبارات‌های مرتبط با مدیریت سیاسی حضرت بر جامعه اکتفا کرد؛ دوم آنکه افزایش اعتبار یافته‌های پژوهش، در گرو کاهش نقش پیش فرض‌های پژوهشگر در تحقیق است. از همین رو فلیک معتقد است که غالباً آغاز متن، نقطه شروع ماست. این روش کمک می‌کند درک عمیق‌تری از متن به دست

بیاوریم. پارمز (همان) نیز پیشنهاد می‌کند که این نوع کدگذاری را خطبه‌خط انجام دهیم؛ چون این عمل «به شما کمک می‌کند تا انگیزه‌ها، ترس‌ها یا مشکلات حل نشده خودتان را به پاسخ‌گویان و داده‌های گردآوری شده‌تان نسبت ندهید» (ر. ک. فلیک، ۱۳۹۴: ۵۱). بنابراین واحد تحلیل در این پژوهش، عبارت‌های نهج البلاغه است؛ به این معنا که به هر عبارت معنا دار که ممکن است حداقل دو کلمه و حداکثر بخشی از یک خطبه یا نامه باشد، یک کد اختصاص داده شده است و لذا کدگذاری متن کتاب نهج البلاغه در این پژوهش، به صورت خطبه‌خط، از ابتدا تا انتها انجام شده و هیچ عبارتی از آن کنار گذاشته نشده است.

از طرفی در این پژوهش، با توجه به اینکه درصدد کشف سبک سیاست و مدیریت جهادی امیرالمؤمنین^{علیه السلام} به عنوان سبک متفاوت با اقسام سیاست و مدیریت رایج هستیم، به جای تحلیل مضمون تئوریک که داده‌ها را در قالب تئوری‌های موجود دسته‌بندی می‌کند، از تحلیل مضمون استقرایی استفاده شده است که بدون در نظر گرفتن هرگونه قالب تئوریک از پیش تعیین شده، تلاش می‌کند علاوه بر محتوا، قالب نیز از داخل متن ظهور یابد.

از نظر فرایند اجرای تحلیل مضمون، پژوهشگران روندهای متعددی را پیشنهاد کرده‌اند. عابدی جعفری و دیگران (۱۳۹۰)، براون و کلارک (۲۰۰۶)، کینگ و هاروکس (۲۰۱۰) و رایان و برنارد (۲۰۰۳) به نقل از عابدی جعفری و دیگران (۱۳۹۰) و دیگر پژوهشگران هریک فرایندهای تحلیل مضمون را در چند فاز و مرحله دسته‌بندی کرده‌اند. در این پژوهش، بر اساس جدول فازهای تحلیل مضمون که توسط براون و کلارک (۲۰۰۶) ارائه شده، مراحل استاندارد استخراج و تحلیل داده‌ها طی شده است. همچنین جهت ایجاد لایه‌های مضامین، دسته‌بندی کینگ و هاروکس (۲۰۱۰) به عنوان مبنا قرار گرفت و با دسته‌بندی دوگانه کینگ (۲۰۰۴)، به نقل از: قاضی میرسعید و تاج‌آبادی، (۱۳۹۵: ۵۱)، رایان و برنارد (۲۰۰۳) ترکیب شد تا شش لایه از مضامین را شکل دهد.

از نظر روش دسته‌بندی و گزارش دهی مضامین نیز، سه روش مرسوم قالب مضمون‌ها، ماتریس مضمون‌ها و شبکه مضمون‌ها مرسوم است (ر. ک. قاضی میرسعید و تاج‌آبادی، ۱۳۹۵: ۵۱). در این پژوهش با توجه به حجم بسیار کتاب نهج البلاغه و گستردگی منابع داده‌ای، ابتدا از

روش قالب مضامین استفاده شد و این قالب طی عملیات کدگذاری و دسته‌بندی کدها منجر به ظهور مضامین و در ادامه، ترمیم و بازنگری مستمر در مضامین شد. در انتهای امر و برای ارائه گزارشی بهتر، باتوجه به امکان تبدیل قالب مضامین به شبکه مضامین در نرم‌افزار مکس کیودا^۱، برای حصول درک بهتر از روابط میان مضامین، از این روش در مرحله گزارش‌دهی استفاده شد.

در مورد استحکام داده‌ها و نتایج، میزان اعتبار پژوهش از آن جهت که نوعی مطالعه موردی است از طریق شش پرسش کرسول (۲۰۱۷) که در کتاب پژوهش کیفی و طرح تحقیق؛ انتخاب از میان پنج رویکرد معیارهایی را برای ارزیابی مطالعه موردی بیان می‌کند، بررسی شده است. این شش پرسش عبارت‌اند از: آیا مورد یا موارد به روشنی شناسایی شده‌اند؟ آیا مورد یا موارد برای درک مسئله تحقیق به کار رفته یا علت استفاده از آن شایستگی ذاتی آن است؟ آیا توصیف روشی از مورد وجود دارد؟ آیا مضامین برای مورد شناسایی شده‌اند؟ آیا ادعاها یا تعمیم‌ها بر اساس تحلیل مورد انجام شده است؟ آیا محقق در باره موقعیت خود در مطالعه، بازتابی یا خودافشاگر بوده است؟

همچنین از جهت دیگری که در این پژوهش از روش «تحلیل مضمون» استفاده شده است، با استفاده از چک‌لیست پانزده موردی براون وی و کلارک (۲۰۰۶)، هریک از موارد پانزده‌گانه با تحلیل‌ها و تفاسیر انجام‌شده در پژوهش تطبیق داده شده‌اند که به دلیل محدودیت حجم گزارش پژوهش، جزئیات آنها ذکر نمی‌شود. در ادامه، اطلاعات پردازش شده مستخرج از این تحلیل مضمون ارائه می‌شود.

تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق^۲

باتوجه به هدف پژوهش در دستیابی به مضامین و قضایای بنیادین سیاست و مدیریت جهادی امیرالمؤمنین^{علیه السلام} و نیز روش پژوهش انتخاب‌شده، به‌ویژه استراتژی پژوهش که

1. MaxQDA Analytic pro.

۲. باتوجه به اینکه تحلیل مضمون انجام‌شده در این پژوهش، شامل تحلیل گستره وسیعی از داده‌هاست و تمام عبارات کتاب نهج‌البلاغه را دربرگرفته است، امکان ارائه گزارش جزئیات آن در قالب مقاله وجود ندارد. لذا برای دریافت اطلاعات بیشتر و ملاحظه گزارش کامل‌تر تحلیل مضمون انجام‌شده و کدهای نمونه در هر مضمون، به رساله دکتری داود خزانی (۱۳۹۸) با عنوان «تبیین الگوی نظری مدیریت جهادی با محوریت نهج‌البلاغه و سیره امیرالمؤمنین^{علیه السلام}»، در دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبائی رجوع کنید.

مبتنی بر «مطالعه موردی» است، می‌باید متن کتاب نهج البلاغه را به‌عنوان منبع داده‌های پژوهش، مشخصاً از سه زاویه بررسی کنیم:

زاویه شناخت «مورد در دست بررسی»^۱ که در واقع مطالعه شخصیت، رفتارها و نظام فکری و بینشی شخص امیرمؤمنان^{علیه السلام} در نهج البلاغه است، که به‌اختصار شناخت «اُبژه» نامیده شده است؛

زاویه شناخت «بستر مورد»^۲ یعنی محیطی که حضرت در آن حضور داشتند، افراد مهم، جریان‌های اجتماعی و مانند آن، به‌طوری‌که بیانات صادرشده و افعال و رفتار ایشان با آن محیط در تعامل بوده است؛

زاویه شناخت «نظام مدیریتی امیرمؤمنان^{علیه السلام}»، به‌عنوان مدیر سیاسی-جهادی ایدئال.

بُعد اول: بررسی زمینه

کدهای مرتبط با زمینه در سه دسته کلی با عنوان و تعداد مذکور در جدول ۱ استخراج شده‌اند. این سه دسته، تشکیل‌دهنده سه مضمون کلان فرعی‌اند.

جدول ۱: مضامین ذیل مضمون کلان اصلی «شناخت محیط امیرالمؤمنین^{علیه السلام}»

تعداد کدهای استخراج‌شده	مضامین کلان فرعی
۳۰۷	خواص و نخبگان جامعه
۱۷۹	اهالی شهرها
۷۹	قبایل

بُعد دوم: بررسی اُبژه مورد مطالعه

کدهای مرتبط با این بُعد شامل ۳۸۱۵ کد نشانه‌گذاری‌شده و دربردارنده بیش از هفتاد درصد تمام کدهای نشانه‌گذاری‌شده در سرتاسر نهج البلاغه است. این کدها همگی تحت عنوان دو مضمون کلان فرعی به شرح جدول ۲ هستند.

1. Case.

2. Context.

جدول ۲: مضامین ذیل مضمون کلان اصلی «شناخت امیرمؤمنان»

تعداد کدهای استخراج شده	مضامین کلان فرعی
۳۵۰۴	نظام بینشی امیرمؤمنان
۳۱۱	ویژگی‌های شخصی امیرمؤمنان

بُعد سوم: نظام سیاست و مدیریت جهادی

کدهای مرتبط با «نظام سیاست و مدیریت جهادی» ذیل دو مضمون کلی با عنوان و تعداد مذکور در جدول ۳ استخراج شده‌اند.

جدول ۳: مضامین ذیل مضمون کلان اصلی «نظام سیاست و مدیریت جهادی»

تعداد کدهای استخراج شده	مضامین کلان فرعی
۶۵۷	نظام سیاست و مدیریت علی
۲۱۸	تاریخ مدیریت علی

جمع‌بندی یافته‌های تحلیل مضمون نهج البلاغه در موضوع سیاست و مدیریت جهادی در پاسخ به سؤالات پژوهش تبلور می‌یابد. لذا در ادامه با توجه به نتایج تحلیل مضمون، به پاسخ پرسش‌های پژوهش دست می‌یابیم.

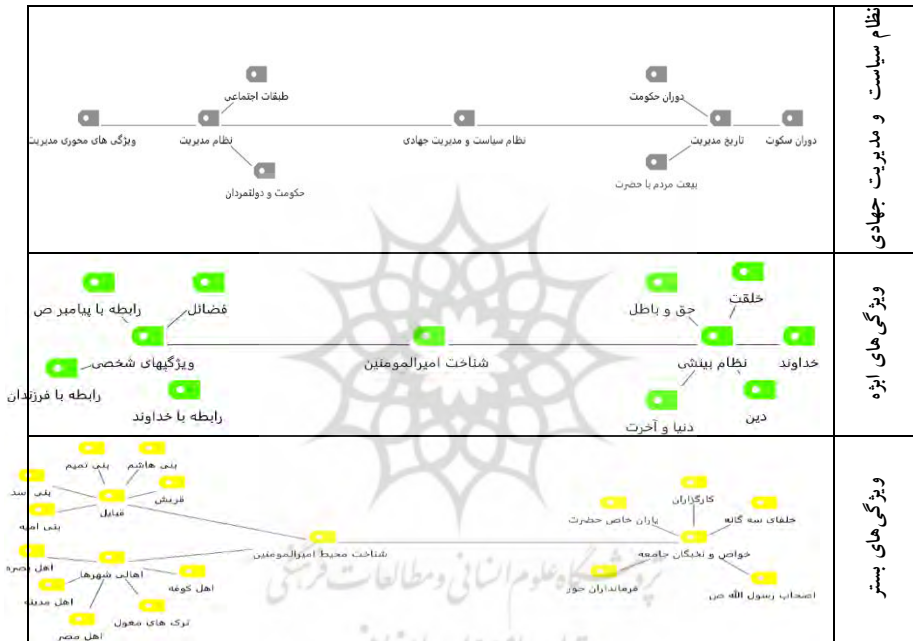
پاسخ پرسش اول: مضامین بنیادین سیاست و مدیریت جهادی امیرالمؤمنین در سه بُعد خروجی تحلیل مضمون نهج البلاغه در این تحقیق، ۵۲۵۵ کد نشانه‌گذاری شده در کل کتاب شریف نهج البلاغه است که تمام این تعداد کد در سه مضمون کلان اصلی و سپس در پنج سطح از سلسله‌مراتب مضامین «کلان فرعی» تا «کلیدی فرعی» جای گرفته‌اند و در مرحله بعد، قضایای بنیادین از خلال این شبکه مضامین استخراج شده‌اند. توزیع تعداد کدها در این سه مضمون در جدول ۴ نمایش داده شده است.

جدول ۴: توزیع کدها در سه مضمون کلان اصلی

مضمون	فراوانی کدها	درصد
شناخت محیط امیرمؤمنان (شامل مضامین قبایل، اهالی شهرها، خواص و نخبگان جامعه)	۵۶۵	۱۱٪
شناخت امیرمؤمنان (شامل مضامین نظام بینشی و ویژگی‌های شخصی)	۳۸۱۵	۷۲٪

۱۷٪	۸۷۵	نظام مدیریت و سیاست (شامل مضامین نظام سیاست و مدیریت و تاریخ مدیریت)
۱۰۰٪	۵۲۵۵	مجموع

در شکل ۱ شبکه مضامین به دست آمده تا لایه سوم در تحلیل مضمون نهج البلاغه، نمایش داده شده است. دو شبکه مربوط به بستر و ویژگی‌های ابژه، مقدمه‌ای جهت شناخت بهتر شبکه مربوط به نظام سیاست و مدیریت

شکل ۱: شبکه مضامین بنیادین سیاست و مدیریت جهادی امیرالمؤمنان علیه السلام

جهادی شناخت بهتر شبکه مربوط به نظام سیاست و مدیریت جهادی خواهند بود. این شبکه در سه بُعد خود مضامین بنیادین سیاست و مدیریت جهادی امیرمؤمنان علیه السلام را مشخص می‌کند. همچنین قالب مضامین هریک از سه مضمون کلان اصلی مذکور که شامل مضامین سطوح بعدی هستند، به همراه تعداد کدهای شکل‌دهنده هر مضمون به تفکیک خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه در شکل ۲ نمایش داده شده است.

Code System	بامه ها	حکمت...	خطبه ها	SUM
شناخت محیط امیرالمومنین				0
> جوانی و ندگان جامعه		+	+	307
> اهالی شهرها		+	+	179
> قائل		+	+	79
شناخت امیرالمومنین				41
> نظام بسنسی		+	+	3504
> ویژگیهای شخصی		+	+	311
نظام سیاست و مدیریت جهانی				0
> نظام مدیریت				3
> حکومت و دولتمردان				0
> کارگزاران		+	+	276
> نظامیان		+	+	133
> مأموران مالی		+	+	56
> قضات		+	+	34
> کتاب عمومی و خصوص		+	+	14
> شناخت حکومت				10
> طبقات اجتماعی				3
> زبان		+	+	30
> فقر		+	+	18
> حواریان				12
> نجار و صنعتگران				11
> مالیات دهندگان				9
> اهل دمه				5
> اومان				3
> سران قائل				1
> ویژگی های محوری مدیریت				11
> بررسی مردم				2
> شناخت مردم		+	+	13
> ارتباط مردم با حضرت				5
> نگرانی نسبت به آفت		+	+	3
> قدرتی				1
> تعویب به خود				1
> عدالت				4
> فضایل های حضرت				4
> در بست اعمال				4
> داستان ها				2
> تاریخ مدیریت				1
> دوران حکومت		+	+	159
> بیعت مردم با حضرت		+	+	33
> دوران سکونت		+	+	25
Σ SUM	3011	973	1271	5255

شکل ۲: قالب مضامین بنیادین سیاست و مدیریت جهادی امیر مؤمنان علیه السلام در نهج البلاغه

پاسخ پرسش دوم: قضایای بنیادین سیاست و مدیریت جهادی امیر مؤمنان علیه السلام
 پس از دستیابی به قالب و شبکه مضامین، به پشتوانه کدهای مستخرج از نهج البلاغه در قالب سه مضمون کلان اصلی و مضامین زیرمجموعه آنها (تا ده لایه از مضامین)، بیست و نه قضیه تئوریک شکل دهنده نظام سیاست و مدیریت جهادی امیر مؤمنان علیه السلام به دست می‌آید. در ادامه، ضمن ذکر قضایای به دست آمده، نمونه کدهایی از هر دسته از قضایا نیز ارائه می‌شود.

قضایای به دست آمده درباره «شناخت محیط امیر مؤمنان علیه السلام»

شش قضیه عمده از بررسی مضامین ذیل بُعد «بررسی زمینه» که مربوط به بررسی محیط حضرت است، به دست می‌آید:

نگرش جامعه به امیر مؤمنان علیه السلام با نگرش امروزی شیعیان به ایشان متفاوت بوده است؛ به طوری که حضرت ناچار شده‌اند در موارد متعددی درباره مسئله قتل عثمان و نیز مسئله خلافتشان توضیح دهند و رفع شبهه کنند؛

صراحت کلام و برخورد های صریح ایشان بر مبنای محوریت حق، از جمله موارد قابل توجه در کلام ایشان درباره افراد پیرامونی از جمله کارگزاران، پیروان و دشمنان است؛ حفظ ارتباط مستمر و پرتکرار با پیروان و استفاده از این ارتباط برای ارائه توصیه‌های ایدئولوژیک، انگیزش و تحذیر آنان در رابطه ایشان با اهل کوفه مشاهده می‌شود؛ ایشان با توصیف ویژگی‌های مثبت مالک اشتر نخعی از نظر خود، مانند سخت‌گیری بر کفار و رحمت بر مؤمنان، شجاعت، استواری، عزم جدی، ولایت‌پذیری، یاریگری دین و تشخیص و اقدام صحیح، وی را عاقبت‌به‌خیر معرفی می‌کنند. به‌عنوان نمونه، ویژگی‌های استواری، تشخیص و اقدام صحیح از کد نمونه زیر قابل استنباط است.

کد نمونه بررسی بستر شماره 1 - Ctx

<p>مالک، نه سستی به خرج داده و نه دچار لغزش می‌شود. نه در آنجایی که شتاب لازم است کندی دارد، و نه آنجا که کندی پسندیده است شتاب می‌گیرد؛</p>	<p>فَاتَتْهُ مِمَّنْ لَا يَخَافُ وَهِنَّهُ وَلَا سَقَطْتُهُ، وَلَا بَطُؤُهُ عَمَّا الْإِسْرَاعِ إِلَيْهِ أَحْزَمٌ، وَلَا إِسْرَاعُهُ إِلَى مَا الْبُطُءُ عَنْهُ أَمْثَلُ.</p>	<p>ن ۳</p>
--	---	----------------

حضرت درباره کارگزار دیگر خود، مُنْذِر بن جَارُود نیز دو ویژگی خوش‌گذرانی و مشغولیت به دنیا را موجب بی‌ارزشی مدیر ذکر می‌کنند؛

ایشان در نامه به کمیل، ویژگی‌هایی را برای مدیر مطلوب ذکر می‌کنند، که از آن جمله است: استواری در کاری که به عهده او گذاشته شده است، عدم پافشاری در کاری که خارج از مسئولیت اوست، حفظ قدرت و هیبت، حفظ مرزها، شکست شوکت دشمن، کفایت نیازهای مردم و راضی نگه داشتن ولی خود. این ویژگی‌ها از کد نمونه زیر قابل استنباط است.

کد نمونه بررسی بستر شماره 2-Ctx

<p>سستی انسان در انجام دادن کارهایی که برعهده اوست، و پافشاری در کاری که از مسئولیت او خارج است، نشانه ناتوانی آشکار و اندیشه ویرانگر است. [با اشاره به واقعه قریسا]... نه قدرتی داری که با تو نبرد کنند، و نه هیبتی داری که از تو بترسند و بگریزند، نه مرزی را می‌توانی حفظ کنی، و نه شوکت دشمن را می‌توانی در هم بشکنی، نه نیازهای مردم دیارت را کفایت می‌کنی، و نه امام خود را راضی نگه می‌داری.</p>	<p>فَإِنَّ تَضْيِيعَ الْمَرْءِ مَا وُلِّيَ وَتَكَلُّفَهُ مَا كَفِيَ لَعَجْزٌ حَاضِرٌ وَرَأَى مُتَبَرِّئًا... غَيْرَ شَدِيدِ الْمُنْكَبِ وَلَا مَهِيْبِ الْجَانِبِ وَلَا سَادًّا تُعْرَظُ وَلَا كَاسِرٍ لِعَدُوِّ شَوْكَةً وَلَا مُغْنِيَ عَنِ أَهْلِ مِصْرِهِ وَلَا مُجْبِرٍ عَنِ أَمِيرِهِ</p>
---	---

باتوجه به اینکه قضایای ذکرشده، به صورت مشهود و بعضاً به صورت مکنون از کدهای واقع در شبکه مضامین اخذ شده‌اند، در جدول ۵ مآخذ آنها ارائه شده است.

جدول ۵: مآخذ قضایای برگرفته از مضمون «شناخت محیط امیر مؤمنان»

کد	مآخذ	گزاره
CTX-1-1-1-3-1 CTX-1-3-1-1	مضمون کلیدی فرعی «قتل عثمان»	۱
CTX-1-1 CTX-1-4	مضمون یک‌پارچه‌کننده اصلی «فرمانداران جور» مضمون یک‌پارچه‌کننده اصلی «کارگزاران»	۲
CTX-2-1	مضمون یک‌پارچه‌کننده اصلی «اهل کوفه»	۳
CTX-1-4-1	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «مالک اشتر»	۴
CTX-1-4-2	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «منذر بن جارود عبدی»	۵
CTX-1-4-4	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «کمیل بن زیاد نخعی»	۶

قضایای به‌دست‌آمده درباره «شناخت امیر مؤمنان»

چهار قضیه عمده از بررسی این مضمون کلان اصلی به دست می‌آید:

۱. براون و کلارک (۲۰۰۶) مضمونی را که به صورت مستقیم در متن مشاهده‌پذیر نباشد مضمون «مکنون» می‌نامند.

در عین اینکه حضرت بافضیلت‌ترین فرد زمانه خود و بلکه بافضیلت‌ترین فرد عالم خلقت پس از رسول اکرم صلی الله علیه و آله هستند، رابطه ایشان با خداوند متعال، رابطه عابدانه عمیق و توأم با خشیت است؛

ایشان به‌عنوان رهبر دینی و مدیر سیاسی-جهادی، دارای ده ویژگی شجاعت، حکمت، صداقت، زهد، حق‌مداری، پایداری در دین، سازگار با سختی‌ها، سخنوری، عمل‌گرایی و وفای به عهدند. به‌عنوان نمونه، عمل‌گرایی حضرت از کد نمونه زیر قابل استنباط است.

کد / کدهای نمونه بررسی ابژه 1- Obj

<p>در مقام حرف و شعار صدایم از همه آهسته‌تر بود، اما در عمل برتر و پیشتاز بودم. زمام امور را به دست گرفتم، و جلوتر از همه پرواز کردم، و پاداش سبقت در فضیلت‌ها را بردم.</p>	<p>كُنْتُ أَحْفَظَهُمْ صَوْتًا وَأَعْلَاهُمْ قُوَّةً، فَطَرْتُ بَعَانِيَهَا وَاسْتَبَدَّدْتُ بِرَهَائِنَهَا</p>	<p>۳۵۰۰</p>
---	---	-------------

نظام بینشی حضرت به‌عنوان نظام منسجم و جامع که دربردارنده بیش از ۳۵۰۰ کد در تحلیل مضمون انجام‌شده است، شکل دهنده بُعد نگرشی و انگیزشی ایشان به‌عنوان مدیر سیاسی-جهادی ایدئال است. این نظام در شش منظر انسان، دنیا و آخرت، دین، خداوند، خلقت و حق و باطل شکل گرفته است؛

ایشان به‌صورت مداوم و پرتکرار به پرورش پیروان خود، با هر سه روش شناختی^۱ رفتارگریانه^۲ و یادگیری اجتماعی^۳ اهتمام داشتند:

الف) عمده محورهای پرورش توسط ایشان، حق‌محوری، دفاع از حق، شناخت پروردگار، انسان، دین، دنیا و آخرت و بخش عمده ارتباط پرورشی حضرت با پیروان، بیان مکارم اخلاق و تشویق به آن بوده است؛

ب) تلاش حضرت آن بوده است که برای پیروان، شناخت صحیحی درباره خداوند

۱. مضمون کلان فرعی «نظام بینشی»، تبیین‌کننده این مسئله است.

۲. حضرت در موارد متعددی به‌ویژه درباره کارگزاران خود از روش‌های تشویقی و تنبیهی استفاده کردند.

۳. یکی از راه‌های استفاده‌شده برای پرورش پیروان توسط حضرت، یادگیری اجتماعی است و حضرت در موارد گوناگونی با معرفی و توصیف شخصیت‌های برگزیده، پیروان را به همانندسازی آنان تشویق می‌کردند.

متعال ایجاد کنند و جایگاه خداوند نسبت به انسان را به طور دقیق به ایشان نشان دهند؛ (پ) در موارد متعدد و با بیان‌های متفاوت پستی نشئه دنیا نسبت به نشئه آخرت را بیان فرموده و مکرراً یاد مرگ و آخرت را در پیروان خود زنده نگاه داشته‌اند. نگرش حضرت به دنیا ترکیبی از فنا، سختی، فریب، دگرگونی و بی‌ارزشی است و تنها از حیث مُقَدِّمیت برای آخرت قابل اعتناست.

در کد نمونه زیر، دیدگاه کلی ایشان درباره دنیا بیان شده است.

کد/کدهای نمونه بررسی ابژه، 2-Obj

عجبه ۱۱۱	<p>دنيا خانه‌ای است پوشیده از بلاها. به حيله و نیرنگ شناخته شده است. نه حالات آن پایدارند و نه مردم آن از سلامت برخوردارند. دارای تحولات گوناگون، و دوران‌های رنگارنگ، زندگی در آن نکوهیده، و امنیت در آن نابود است. اهل دنیا همواره هدف تیرهای بلا هستند که با تیرهایش آنها را می‌کوبد و با مرگ آنها را نابود می‌کند.</p>	<p>دَارٌ بِالْبَلَاءِ مَحْفُوفَةٌ وَبِالْعَدْرِ مَعْرُوفَةٌ؛ لَا تَدُومُ أحوَالُهَا وَلَا يَسْلَمُ نَزْوَالُهَا؛ أَحْوَالٌ مُخْتَلِفَةٌ وَتَارَاتٌ مُتَصَرِّفَةٌ؛ الْعَيْشُ فِيهَا مَدْمُومٌ وَالْأَمَانُ مِنْهَا مَعْدُومٌ؛ وَإِنَّمَا أَهْلُهَا فِيهَا أَغْرَاضٌ مُسْتَهْدَفَةٌ، تَرْمِيهِمْ بِسَهَامِهَا وَتُفْنِيهِمْ بِحِمَامِهَا.</p>
-------------	--	---

ت) ایشان با تشریح اجزای خلقت و سنت‌های الهی در دنیا، هدف خلقت را برای پیروان روشن کرده‌اند. روشن است که معتقد بودن به سنن الهی، تفسیر انسان از وقایع عالم و برنامه‌ریزی و پیش‌بینی‌های وی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در جدول ۶ مآخذ قضایای ذکر شده از تحلیل مضمون ارائه شده است.

جدول ۶: مآخذ قضایای برگرفته از مضمون «شناخت امیر مؤمنان (ع)»

گزاره شماره	مآخذ	کد
۱	مضمون یک‌پارچه‌کننده اصلی «رابطه با خداوند»	OBJ-2-1
۲	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «ویژگی‌های عملی»	OBJ-2-2-1
	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «ویژگی‌های شخصی»	OBJ-2-2-2

OBJ-1	مضمون کلان فرعی «نظام بینشی»	۳
OBJ-1 CTX-1-2 OBJ-1-1-1-3-1-1	مضمون کلان فرعی «نظام بینشی» مضمون یک پارچه کننده اصلی «اصحاب رسول الله ^{صلی الله علیه و آله} » مضمون «متقین»	۴
OBJ-1-1	مضمون یک پارچه کننده اصلی «انسان»	۴- الف
OBJ-1-4	مضمون یک پارچه کننده اصلی «خداوند»	۴- ب
OBJ-1-2 OBJ-1-2-1	مضمون یک پارچه کننده اصلی «دنیا و آخرت» مضمون یک پارچه کننده فرعی «دنیا»	۴- پ
OBJ-1-5	مضمون یک پارچه کننده اصلی «خلقت»	۴- ت

قضایای به دست آمده درباره «نظام سیاست و مدیریت جهادی امیرمؤمنان^{علیه السلام}»

در بررسی سبک مدیریت ایشان به عنوان مدیر سیاسی - جهادی ایدنال، هشت قضیه زیر از تحلیل مضامین نهج البلاغه به دست می آید:

۱. مدیریت بر جامعه اسلامی، در نظر حضرت ارزش ذاتی نداشته و ارزش آن وابسته به احیای حق و ابطال باطل بوده است؛
۲. اگرچه ایشان در ابتدا بدون رغبت شخصی مدیریت سیاسی جامعه را پذیرفتند، در ادامه با ثبات قدم و تلاش مجدّدانه با چالش ها روبه رو شدند؛
۳. سه ویژگی منحصر به فرد مدیریت حضرت، توجه به پرورش پیروان و مدیران خود و رعایت عدالت و حق محوری و نیز توجه ویژه به مردم به عنوان ذی نفعان نظام مدیریتی ایشان بوده است؛

۴. حضرت کارگزاران خود را در امر مدیریت، با ارائه توصیه های کلان و خرد راهنمایی می کردند. این توصیه ها مجموعه ای شامل توصیه های اخلاقی و ویژه مدیران، نحوه تنظیم تعاملات با دیگران،^۱ برشمردن شرح وظایف و مسئولیت های آنها^۲ و زیردستان آنها،

۱. تنظیم تعاملات با خداوند، با حضرت، با نزدیکان خود، با دشمن و با مدیران رده های بعدی.

۲. در پنج بُعد وظایف مالی، دینی، نظامی، عمرانی و اجتماعی.

روش‌های حکیمانه مدیریت،^۱ ملاک‌های انتخاب منابع انسانی و نحوه جبران خدمات و انگیزش هر گروه از مدیران و زیردستان، و تاکتیک‌های نظامی است. نکته قابل توجه در این زمینه آن است که بسیاری از توصیه‌های حضرت به مدیران به صورت جزئی و موردی بوده است، که نشان می‌دهد ایشان فراتر از راهنمایی‌های کلی و عمومی، با مدیرانشان ارتباط داشته‌اند. از کد نمونه زیر، «تعیین وظایف غیر مبهم برای کارکنان» استنباط می‌شود.

کد / کدهای نمونه نظام سیاست و مدیریت جهادی، Mng- 1

<p>کار هریک از خدمتکاران را معین کن که او را در برابر آن کار مسئول بدانی، که تقسیم درست کار سبب می‌شود کارها را به یکدیگر وانگذارند و در خدمت سستی نکنند.</p>	<p>وَأَجْعَلْ لِكُلِّ إِنْسَانٍ مِنْ خَدَمِكَ عَمَلًا تَأْخُذُهُ بِهِ فَإِنَّهُ آخِرَىٰ آلَا يَتَوَكَّلُوا فِي خَدَمَتِكَ</p>
---	---

الف) از وجوه افتراق و مظاهر سیاست و مدیریت جهادی آن حضرت، که در حجم قابل توجه کدهای مربوط به اخلاق کارگزاران مشهود است، آن است که در سیره و سخنان ایشان، در کنار پرداختن به مسائل فنی و تاکتیک‌ها، همواره مسئله خدامحوری و اخلاق فردی و اجتماعی حضور چشمگیر دارد. در سیره ایشان این توجه خاص و استفاده ویژه از اخلاق فردی و اجتماعی در پرورش مدیران سطوح پایین‌تر و تأکید بر رعایت دقیق اخلاق اسلامی حتی در مقابل دشمنان نیز تصریح شده است. توصیه‌های اخلاقی حضرت به مدیران در سه زمینه «اخلاق الهی»، «اخلاق فردی» و «اخلاق اجتماعی» جای می‌گیرد.

این سه زمینه، شکل‌دهنده نگرش حضرت به مدیر به عنوان «انسان اخلاق‌مدار» است: اول. در زمینه اخلاق الهی مدیران، توجه مدیر به فانی بودن مقام خود و پیش‌رو بودن آخرت مورد تأکید حضرت قرار گرفته است؛

دوم. در زمینه اخلاق فردی مدیران، تأکید ایشان بر موضوعات حق‌مداری، پرهیز از خودبرتربینی، مراقبت، هوای نفس، اهمال، لجاجت، غرورزدگی در نعمت‌ها، تواضع، زهد، ریاضت، خودپسندی، عجله، غفلت، صدق، عقل، تذکر و صبر بوده است؛

۱. ایستادگی، هشیاری، اولویت دادن به امور مهم، استفاده از پاداش به‌جای تنبیه و تعهد به نظم.

سوم. در زمینه اخلاق اجتماعی مدیران، موضوعات حقوق مردم و کارگزاران، عدالت و انصاف، ملاحظت کارگزار با مردم، توجه به توده مردم، حضور در جامعه، خلف وعده، عیب‌پوشی، حسن ظن، عفو، منت‌گذاری، کینه و دشمنی، سوءظن، امتیازخواهی، ستودن کارگزاران، تعامل با سران قبایل و معرفی افرادی که مدیر می‌بایست از آنها دوری کند مورد توجه حضرت قرار گرفته است؛

ب) حضرت مجموعه‌ای از امور حکیمانه را نیز به مدیران خود توصیه می‌کنند که از آن جمله است: مشورت، ایستادگی، هشیاری، انجام دادن امور مهم، پاداش دادن به جای تنبیه، تعهد به نظم و تفکیک و اولویت‌بندی مدیر بین امور مباحثی و غیر مباحثی.^۱ از چهار کد نمونه زیر که در چهار محل مختلف از متن نهج البلاغه استخراج شده است، نظر حضرت درباره مشورت در مدیریت استنباط می‌شود.

کد / کدهای نمونه بررسی ابژه، Obj-3

حکمت ۱۱۳	لَا مَظَاهِرَةَ أَوْقَى مِنَ الْمُسَاوَرَةِ.	پشتیبانی مطمئن‌تر از مشورت کردن نیست.
حکمت ۱۶۱	مَنْ اسْتَبَدَّ بِرَأْيِهِ هَلَكَ، وَمَنْ شَاوَرَ الرَّجَالَ شَارَكَهَا فِي عُقُولِهَا.	هرکس خودرأی شد به هلاکت رسید، و هرکس با دیگران مشورت کرد، در عقل‌های آنان شریک شد.
حکمت ۱۷۳	مَنْ اسْتَقْبَلَ وُجُوهَ الْأَرْءَاءِ، عَرَفَ مَوَاقِعَ الْخَطِّ.	آن‌کس که از افکار و آرای گوناگون استقبال کند، صحیح را از خطا خوب شناسد.
حکمت ۲۱۱	قَدْ خَاطَرَ مَنْ اسْتَعْنَى بِرَأْيِهِ.	آن‌کس که با رأی خود احساس بی‌نیازی کند به کام خطرها افتد.

پ) از دیگر توصیه‌های حضرت به مدیران، توصیه‌هایی در مورد تنظیم تعاملات مدیر با هفت دسته زیر است:

اول. تنظیم تعاملات با خداوند: توجه به مواردی مانند تکبر خداگونه، عبادت، تقوا و استعانت از او، در نظر گرفتن اوقاتی خاص برای رابطه با خداوند و عبادت او؛

۱. مقصود از امور مباحثی کارهایی است که لازم است مدیر شخصاً به آنها بپردازد و مقصود از امور غیر مباحثی کارهایی است که مدیر می‌تواند انجام دادن آن را به دیگران تفویض کند.

دوم. تنظیم تعاملات با حضرت به‌عنوان ولی: ترکیبی از حمایت،^۱ فرماندهی و کنترل؛^۲ سوم. تنظیم تعاملات با مدیران سطوح پایین‌تر: نحوه ارتباط با ایشان، ملاک‌های انتخاب آنها، رفع نیازهایشان و ویژگی‌های آنها.

کد / کدهای نمونه نظام سیاست و مدیریت جهادی، Mng-2

<p>سپس در امور کارمندان بیندیش، و پس از آزمایش به کارشان بگمار، و با میل شخصی، و بدون مشورت با دیگران آنان را به کارهای مختلف وادار نکن.</p>	<p>ثُمَّ انظُرْ فِي أُمُورِ عَمَّا لِكَ فَاسْتَعْمِلْهُمْ اخْتِبَارًا، وَلَا تُؤَلِّمْهُمْ مُحَابَاةً وَأَثَرَةً.</p>	<p>نامه ۵۳</p>
--	---	----------------

چهارم. تنظیم تعاملات با نزدیکان: معرفی افراد شایسته دوری از مدیر و شایسته نزدیکی به وی؛

پنجم. تنظیم تعاملات با دشمنان به‌عنوان محیط خارجی: وفای به عهد، عفو دشمن، صلح با او و درعین حال حذر از دشمن؛

ششم. تنظیم تعاملات با پیروان؛

هفتم. تنظیم تعاملات با عوام و خواص؛

ت) از دیگر اموری که حضرت به مدیران خود توصیه می‌کنند، وظایف آنها در پنج زمینه مالی (حفظ بیت‌المال و ساده‌زیستی)، دینی (اقامه شعایر دینی و سنت‌های حق، پرورش ایدئولوژیک پیروان و دعوت به سوی خداوند متعال)، نظامی، عمرانی و آبادانی و نیز اجتماعی است؛

۵. یکی از ویژگی‌های قابل توجه مدیریت حضرت به‌عنوان مدیر سیاسی-جهادی، استفاده از روش‌های انگیزشی ویژه درباره پیروانشان است. از آن جمله است انگیزش از طریق توجه دادن به نظام بینشی خدامحور، یاد مرگ به‌عنوان محرک انگیزه‌های غیردنیوی، ایجاد ارتباط مستمر با پیروان (ابراز نگرانی درباره پیروان، ملاحظت با ایشان، قدردانی از آنها به‌ویژه در مقابل دشمنان، عیب‌پوشی از ایشان و عفو آنها، ترجیح پاداش بر تنبیه)،

۱. عمدتاً با استفاده از دعوت مردم به سمت آنها و نیز دلجویی از ایشان.

۲. با استفاده از گزارش‌های مردمی و گزارش عیون.

رسیدگی شخصی مدیر به زیردستان و رفع نیازها و جبران خدمات ایشان، توجه جداگانه و خاص به گروه‌های اجتماعی مختلف، شماتت دشمن و توصیه به صبر بر سختی‌ها؛
 ۶. حضرت طبقات اجتماعی گوناگون را به طور جداگانه مورد توجه قرار داده‌اند و در برنامه پرورش مدیران خود، بخشی را به توصیف و توصیه‌هایی درباره طبقات اجتماعی مختلف مانند جوانان، زنان، تجار و صنعتگران، مالیات‌دهندگان، فقرا، اهل ذمه، سران قبایل و اوباش اختصاص داده‌اند؛

۷. حضرت از طریق گزارش‌های مردمی و نیز عیون مورد اعتماد، بر کار مدیران خود نظارت می‌کردند و در صورت کشف تخلف، نسبت به درجه آن با صراحت برخورد می‌کردند؛
 ۸. با وجود تمام تلاش‌هایی که حضرت برای پرورش و نظارت بر کار مدیران خود داشته‌اند، این‌گونه نبوده که دائماً نتایج مطلوب ایشان حاصل شود. لذا نقش مدیران رده‌های بعدی در موفقیت ایشان به‌عنوان مدیر ارشد، ملموس است.

در ادامه در جدول ۷ مآخذ قضایای ذکرشده، از تحلیل مضمون ارائه شده است.

جدول ۷: مآخذ قضایای مضمون «نظام سیاست و مدیریت جهادی حضرت»

کد	مآخذ	گزاره
MNG-2-2-1	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «نظر حضرت در پذیرش مدیریت جامعه»	۱
MNG-2-1-1	یک‌پارچه‌کننده فرعی «جنگ‌های دوران حکومت»	۲
MNG-1-3	یک‌پارچه‌کننده اصلی «ویژگی‌های محوری مدیریت»	۳
MNG-1-1-1-2 MNG-1-1-1-3 MNG-1-1-1-4 MNG-1-1-1-2-5	مضمون کلیدی اصلی «تنظیم تعاملات» مضمون کلیدی اصلی «وظایف کارگزاران» مضمون کلیدی اصلی «مدیریت حکیمانه» مضمون کلیدی اصلی «تعامل با مدیران میانی»	۴

۱. مانند نامه ۴۵ به عثمان بن حنیف که حضرت وی را به دلیل حضور در میهمانی اشرافی با ملایمت توبیخ می‌کنند و نامه ۴۱ به عبیدالله بن عباس در توبیخ شدید وی برای خیانت در بیت‌المال مسلمین.

MNG-1-1-2	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «نظامیان»	
MNG-1-1-3	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «مأموران مالی»	
MNG-1-1-4	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «قضات»	
MNG-1-1-5	یک‌پارچه‌کننده فرعی «کتاب عمومی و خصوصی»	
MNG-1-1-2-1-2	مضمون کلیدی فرعی «تاکتیک‌های جنگی»	
MNG-1-1-1-1	مضمون کلیدی اصلی «اخلاق کارگزاران»	۴-۱
MNG-1-1	یک‌پارچه‌کننده اصلی «حکومت و دولتمردان»	
MNG-1-1-2-4	مضمون کلیدی اصلی «دشمنان»	
MNG-1-1-1-3	مضمون کلیدی فرعی «اخلاق الهی»	۴-۱-۱
MNG-1-1-1-1-2	مضمون کلیدی فرعی «اخلاق فردی»	۴-۱-ب
MNG-1-1-1-1-1	مضمون کلیدی فرعی «اخلاق اجتماعی»	۴-۱-ت
MNG-1-1-1-4	مضمون کلیدی اصلی «مدیریت حکیمانه»	۴-ب
MNG-1-1-1-2	مضمون کلیدی اصلی «تنظیم تعاملات»	۴-ج
MNG-1-1-1-3	مضمون کلیدی اصلی «وظایف کارگزاران»	۴-د
OBJ-1-4-2	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «رابطه با خداوند»	
OBJ-1-2-2-3-1	مضمون کلیدی فرعی «یاد مرگ»	
CTX-2-1-5	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «تحسین کوفیان»	
CTX-2-2-4	مضمون یک‌پارچه‌کننده فرعی «عفو آنها»	
MNG-1-1-1-4-5	مضمون کلیدی فرعی «پاداش دادن»	۵
MNG-1-1-1-2-2	مضمون کلیدی فرعی «تعامل با حضرت»	
MNG-1-2	مضمون یک‌پارچه‌کننده اصلی «طبقات اجتماعی»	
MNG-1-1-2-1-1-4	مضمون «طعن اعدا» و «توصیه به صبر بر کشتگان»	
MNG-1-1-2-1-1-5		
MNG-1-2	مضمون یک‌پارچه‌کننده اصلی «طبقات اجتماعی»	۶
MNG-1-1-1-2-2-3	مضمون «رابطه نظارتی»	۷
MNG-2	مضمون کلان فرعی «تاریخ مدیریت»	۸

نتیجه گیری

پژوهش پیش رو، در پاسخ به نیاز ملموس جامعه اسلامی امروز انجام شده است. با نگاهی به میزان رشد آثار علمی انتشار یافته در زمینه سیره مدیریتی امیرمؤمنان^{علیه السلام} به ویژه با تأکید بر متن کتاب شریف نهج البلاغه، هویدا می گردد که این نیاز اکنون به خوبی در کشور درک شده است. با این حال با توجه به نو بودن مفهوم «سیاست و مدیریت جهادی» فعالیت علمی بومی معتنا بهی در خصوص این بُعد صورت نگرفته است. لذا این پژوهش از گام های ابتدایی در هموار کردن راه تولید این زمینه از دانش خواهد بود. از همین حیث است که با انتخاب استراتژی مطالعه موردی تلاش شده است نظام سیاست و مدیریت جهادی امیرمؤمنان^{علیه السلام} در بستر فضای محیطی آن حضرت و نیز ضمن مطالعه بینش و رفتارهای حضرت بررسی شود و از این جهت، رویکرد پنهانگر بر رویکرد ژرفانگر ترجیح داده شده است.

از طرفی مطالعه زندگی امیرمؤمنان^{علیه السلام} در بستر تاریخی و به ویژه دوران حاکمیت ایشان، نشان دهنده آن است که نوع مدیریت اعمال شده توسط آن حضرت در یک فضای کاملاً پرچالش و با استمداد از متغیرهای واقعی بوده است؛ و از این جهت قابلیت استفاده برای مدیر غیر معصوم با شرایط عادی را داراست. در واقع آن حضرت به طور طبیعی برای مدیریت زیرمجموعه خود متوسل به امور ماورایی و استفاده از توانمندی های خارق العاده نبودند. نجفی (۱۳۹۳: ۴۷۵-۴۸۱) در فصل بیست و سوم کتاب خود، به همین مطلب پرداخته و چالش های زمان آن حضرت اعم از وجود جنگ های داخلی و خارجی، وجود منافقان و دشمنان داخلی، نبود یا کمبود افراد متعهد و کارآمد، تغییر مسیر متدینان و ظهور چهره منافقان، عدم همراهی مردم، تزامم با مصلحت بالاتر و اجرایی نبودن بعضی آرمان ها را برمی شمارد و از این جهت حکومت علوی را با حکومت مهدوی متفاوت می داند. لذا آموزه های مدیریتی علوی کاربردی و قابل استفاده برای دیگر افراد غیر معصوم نیز خواهد بود.

در این پژوهش، پس از دستیابی به شبکه ای از مضامین در سه دسته مرتبط با «محیط»، «اربه» و «نظام سیاست و مدیریت جهادی»، بیست و نه قضیه بنیادین توصیفی مبتنی بر آن ساخته شد. حال برای آنکه سه بُعد «ارتباط با محیط»، «ویژگی های شخصی مدیر» و «سبک

مدیریت» را در قالب مؤلفه‌ها و شاخص‌های آنها نمایش دهیم، داده‌های به‌دست‌آمده از شبکه مضامین و قضایای بیست‌ونه‌گانه مبتنی بر آن را به شکل جدول ۸ بازآرایی می‌کنیم.

جدول ۸: بنیان‌های سیاست و مدیریت جهادی در نهج‌البلاغه؛ ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها

ابعاد	مؤلفه‌ها	شاخص‌ها
ارتباط با محیط	مقبولیت	*توجه محیط نسبت به رفتارهای مدیر
	شفافیت	*صراحت در ارتباطات محیطی
	حضور در محیط	*ارتباط مستمر و پرتکرار با محیط (به‌ویژه پیروان) *ارتباط شخصی با زیردستان و پیروان
ویژگی‌های شخصی مدیر جهادی	رابطه با مبدأ خلقت	*اهمیت دادن به رابطه خاصانه با خداوند متعال
	شخصیت توانمند	*شجاعت *حکمت *صداقت *سخنوری *سازگاری با سختی‌ها *عمل‌گرایی
	نگرش و رفتار شخصی ایدئولوژیک	*نظام ایدئولوژیک غنی و منسجم در شش منظر انسان، دنیا و آخرت، دین، خداوند، خلقت و حق و باطل *وفای به عهد *حق‌مداری *زهد *پایداری در دین
ویژگی‌های سبک سیاست و مدیریت جهادی	ایدئولوژیک	*مبتنی بودن ارزش مدیریت به احیای حق *ثبات قدم و تلاش مجدانه در عین بی‌اعتنایی به مقام *التزام به اخلاق مدیریت (اخلاق الهی، فردی و اجتماعی) *انگیزش مبتنی بر ایدئولوژی
	انسان‌مدار	*علاقه‌مند و توانمند در پرورش پیروان *استفاده از هر سه روش شناختی، رفتاری و یادگیری اجتماعی در پرورش پیروان *انتقال نظام بینشی و روش مدیریتی به کارکنان *تنظیم تعاملات اختصاصی با گروه‌های خاص از مخاطبان *انتخاب منابع انسانی متناسب با هر جایگاه *جبران خدمات متناسب
	حکیمانه	*مشورت

<p>*مسئولیت‌های مشخص *تفکیک امور مباحثی و مهم از غیر آن *تعهد به نظم</p>		
<p>*کنترل غیر محسوس *کنترل از طریق نظارت عمومی</p>	<p>کنترل دووجهی</p>	

در مقایسه یافته‌های این پژوهش با آثار علمی قبل از آن، وجوه تمایزی دیده می‌شود: اولاً، تمرکز این پژوهش بر مطالعه موردی شخصیتی معصوم و الگویی کامل از سیاست و مدیریت جهادی است که در مطالعات قبلی، تاکنون سیره و سخنان امیرمؤمنان علیه السلام با محوریت سیاست و مدیریت جهادی مورد بررسی قرار نگرفته است؛ ثانیاً لحاظ کردن زمینه‌های سیاسی و اجتماعی حضرت و نیز شخصیت خود حضرت و تأثیر آن بر سیاست و مدیریت جهادی ایشان، موجب دقیق‌تر شدن یافته‌ها شده است که در پژوهش‌های مشابه، این جامعیت مشاهده نمی‌شود؛ ثالثاً پابندی پژوهش به روش تحقیق کیفی معتبر و استفاده از یکی از قوی‌ترین نرم‌افزارهای تحلیل کیفی، قوت این پژوهش نسبت به مطالعات قبلی است که بسیاری از آنها فاقد روش پژوهش منسجم و عمدتاً مبتنی بر برداشت‌های ذهنی از منابع هستند یا اینکه تنها از روش پژوهش کمی استفاده کرده‌اند.

پیشنهادها

طبیعتاً هر پژوهش، تنها بخشی از نیازهای علمی مرتبط با یک موضوع یا زمینه علمی را پوشش می‌دهد و ایجاد یک دانش جامع و همگن در یک زمینه خاص، نیازمند ساخت و اتصال قطعات مختلفی از پژوهش‌های مختلف است. «سیاست و مدیریت جهادی» نیز به‌عنوان یک زمینه علمی، در مرحله تولد به سر می‌برد. لذا به نظر می‌رسد با اجرای تحقیقات پهنانگر در بادی امر و سپس ورود به تحقیقات ژرفانگر، این موضوع می‌تواند به‌عنوان یک تئوری منسجم، قابلیت اجرا در عرصه مدیریت کشور را به دست آورد.

از نیازهای مهم رشد این زمینه علمی، فعالیت‌های پژوهشی در زمینه مبانی فلسفی مرتبط با آن است که می‌تواند جهت‌دهی‌های کلان نسبت به انجام پژوهش‌های سطوح بعدی و نیز

چهارچوب‌های معرفتی آن را ایجاد کند. در افقی دیگر، پژوهش‌های کاربردی با هدف تنقیح ابعاد و مؤلفه‌های آن به توسعه کمی این تئوری و ارتقای کیفی آن کمک می‌کند.

همچنین با توجه به اینکه در مطالعه موردی، استفاده از منابع چندگانه می‌تواند بر اعتبار آن بیفزاید، پیشنهاد می‌شود پژوهشگرانی که به مطالعه سیاست و مدیریت جهادی شخص امیرمؤمنان علیه السلام علاقه‌مندند، با بررسی این موضوع در دیگر منابع غیر از نهج البلاغه، مدل به‌دست‌آمده در این پژوهش از بنیان‌های سیاست و مدیریت جهادی در نهج البلاغه را تکمیل و تدقیق کنند.

برای پیگیری موضوع این پژوهش در ابعاد وسیع‌تر، پیشنهاد می‌شود پژوهشگرانی با توسعه منبع این پژوهش از نهج البلاغه به منابع دینی دیگر مانند قرآن کریم و روایات معصومان علیهم السلام، شواهد گسترده‌تری از سیاست و مدیریت جهادی را یابند و نتایج این پژوهش را تکمیل کنند. این شواهد ممکن است از سیره و سخنان امیرمؤمنان علیه السلام در غیر از کتاب نهج البلاغه یا منابع مرتبط با دیگر معصومان علیهم السلام اخذ شود.

همچنین ممکن است بتوان با اتخاذ روش‌های دیگر تحلیل متون مانند تحلیل گفتمان یا استفاده از تئوری زمینه‌ای کامل^۱ یا روش‌های دیگر، داده‌های نهج البلاغه در زمینه سیاست و مدیریت جهادی را به نحو کامل‌تر، گویاتر یا از زاویه دید دیگری پردازش و سازمان‌دهی کرد. یکی دیگر از زمینه‌های دستیابی به تئوری در سیاست و مدیریت جهادی، بررسی نمونه‌های عملی در میان مدیران جهادی غیرمعصوم است. از حیث روش پژوهش، این کار مستلزم موردکاوی است که می‌تواند به‌عنوان یک روش استاندارد، کمک شایانی به پیشرفت تئوری سیاست و مدیریت جهادی کند. برای پیشبرد پژوهش از این مسیر، از حیث محتوای مورد نیاز، اولین گام شناسایی مدیران جهادی است، تا بتوان با بررسی آنها به ابعاد سیاست و مدیریت جهادی پی برد. البته برای دستیابی به نتایج بهتر می‌توان از روش موردکاوی چندگانه^۲ و ادغام یافته‌های مطالعه موردی از موردهای مختلف استفاده کرد.

۱. در مقابل تئوری زمینه‌ای مختصر (ر. ک. همان رساله، بخش «۳-۲-۱». تحلیل مضمون یا تئوری زمینه‌ای؟)».۱

باتوجه به اینکه یافته نهایی این پژوهش یک الگوی سیاست و مدیریت جهادی از یک امام معصوم است و با هدف قرارگیری به عنوان سنجه ایجاد شده است، به پژوهشگرانی که از مطالعه موردی مدیران مسلمان، مدل سیاست و مدیریت جهادی آنها را استخراج می کنند پیشنهاد می شود با مقایسه مدل های به دست آمده با الگوی معرفی شده در این پژوهش، وجوه افتراق و اشتراک آن را بسنجند و در گزارش یافته های خود این وجوه را مستدل کنند.

پیشنهاد دیگر به لحاظ عملی آن است که مدیرانی که در عرصه عمل حضور دارند و علاقه مند به پیاده سازی سیاست و مدیریت جهادی هستند، از یافته های این پژوهش استفاده کنند و نتایج و دستاوردهای به دست آمده را با آن بسنجند.

همچنین می توان با استفاده از یافته های این پژوهش، مدیران جهادی سازمان ها را از نظر میزان مشابهت با امیرالمؤمنین علیه السلام در جنبه های شخصیتی و رفتاری مرتبط با سیاست و مدیریت جهادی رتبه بندی کرد و سپس رابطه بین سیاست و مدیریت جهادی با مواردی همچون بهره وری را در آن سازمان ها سنجید.

در نهایت امید است مدیران و پژوهشگران عرصه سیاست و مدیریت جهادی بتوانند با اتخاذ رویکرد ترکیب فضای تولید دانش با صحنه عمل، این عرصه علمی نوظهور را توسعه دهند تا بتوان از ظرفیت پدیده «جهاد» در عرصه مدیریت کشور نهایت استفاده را کرد.

کتابنامه

- احمدزاده، سیدمرتضی و دیگران (۱۳۹۶). درآمدی بر مدیریت جهادی مبتنی بر آموزه های نهج البلاغه و سیره امامین انقلاب اسلامی و شهدا، تهران، بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- اصلی پور، حسین (۱۳۹۵). درآمدی بر نظریه مدیریت جهادی، تهران، مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران.
- خادمی، حسینعلی (۱۳۹۴). تأثیر ویژگی های رهبر در مدیریت جهادی بر عملکرد مدیران رسانه ای، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت رسانه، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی تهران.
- خاشعی، وحید (۱۳۹۵). «کاوشی در مؤلفه های مدیریت جهادی با الهام از فرهنگ جهادی انقلاب

اسلامی»، در: مقالات برگزیده نخستین گردهمایی سراسری مدیریت جهادی، تهران، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران (شهرداری تهران)
ذاکری قزآنی، زهرا (۱۳۹۳). تأثیر مدیریت جهادی بر اثربخشی سازمان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت دولتی، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
عابدی جعفری، حسن و دیگران (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روش ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، دو فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی، س ۵، ش ۲، ص ۱۵۱-۱۹۸.

علی‌اصغر زاده رومیانی، حسین (۱۳۹۴). تحلیل سیستمی سبک مدیریت جهادی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت دولتی، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
فلیک، اووه (۱۳۹۴). درآمدی بر تحقیق کیفی، ترجمه هادی جلیلی، تهران، نشر نی.
قاضی میرسعید، سیدعلیرضا و حسین تاج‌آبادی (۱۳۹۵). «مفهوم توسعه و پیشرفت در اندیشه مقام معظم رهبری (علیه‌السلام)»، فصلنامه مدیریت اسلامی، س ۲۴، ش ۳، ص ۱۴۷-۱۶۹.
گنجعلی، اسدالله و دیگران (اسفند ۱۳۹۳). «شایستگی‌های مدیریتی مدیران جهادی: تحلیلی داده‌بنیاد»، در: مقالات برگزیده نخستین گردهمایی سراسری مدیریت جهادی، تهران، دبیرخانه دائمی مدیریت جهادی.

لطیفی، میثم و دیگران (۱۳۹۳). «طراحی الگوی شایستگی مدیران جهادی با رویکرد ساختاری تفسیری (ISM)»، در: مقالات برگزیده نخستین گردهمایی سراسری مدیریت جهادی، تهران، دبیرخانه دائمی مدیریت جهادی.

محمدزاده، علی (۱۳۹۳). «شناسایی مؤلفه‌های مدیریت جهادی»، در: مقالات برگزیده نخستین گردهمایی سراسری مدیریت جهادی، قم، مرکز نشر هاجر.

محمدی سیاهبومی، حمیدرضا (۱۳۹۵). رابطه مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت دولتی، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
نجفی، محمد (۱۳۹۳). حکومت اسلامی از مبانی تا مقاصد، تهران، دفتر نشر معارف.

Braun, V. and V. Clarke (2006). "Using Thematic Analysis In Psychology", *Qualitative Research In Psychology*, 3(2). ISSN 1478-0887, p. 77-101.

Cresswell, John W. (2017). *Qualitative Inquiry & Research Design, Choosing Among Five Approaches*, California, SAGE Publications.